

חינוך: לשחרר את האתוס

שרי חינוך מימין ומשמאל מנסים להנחיל ערכים באמצעות המערכת הריכוזית, ונכשלים. המכינות הקדם-צבאיות מצליחות בכך, מכוח יוזמה חופשית ומקומית

בשיח הציבורי רווחים שני טיעונים עיקריים בעד מחויבותה הבסיסית של המדינה – ואף אחריותה – לחינוך ילדי אזרחיה. הטיעון הראשון נאמר בשם השוויון: על המדינה להבטיח שקו החינוך של אזרחיה העתידיים יהיה אחיד ככל הניתן בטרם יצאו אל מרוץ החיים; לשם כך היא נדרשת להקנות להם חינוך איכותי ללא תלות ביכולת הוריהם ובסביבת בתי הגידול שלהם, וממילא לאפשר מימוש תעסוקתי וניעות בין-דורית. הטיעון השני רואה לנגד עיניו את החוסן חברתי וגורס כי על המדינה לשמר (ואף לטפח) אתוס משותף הכולל ידע, ערכים, תפיסות עולם ואמונות המקיימים את הלכידות החברתית ואת היציבות.

אברום תומר

לכאורה, הטיעון הראשון אמור היה לשמש בעיקר את חוגי השמאל שוחר השוויון, אך בשיח על מדיניות החינוך בימינו הוא הפך כמעט למושכל ראשון חוצה מחנות; וזאת הגם שבחינת פעילותה של מדינת ישראל בתחום החינוך בעשורים האחרונים מציבה סימן שאלה גדול על עצם יכולתה של המדינה לצמצם פערים באופן מהותי (בשונה למשל ממיסוי והעברה כספיים המצמצמים פערים באופן טכני). למעשה, רוב המאמצים בגזרה זו מעלים חרס, ולא רק בישראל. כאן לא אעסוק בהרחבה בטיעון זה, אלא אתרכז בטיעון השני שנדמה שגם הוא נהנה מתמיכה רחבה.

כמעט כל מי שכיהן כשר חינוך במדינת ישראל מאז נוסדה ראה את עצמו מופקד על כך שילדי ישראל ילמדו תכנים שהיו לדידו הבסיס הנכון לשימור החברה וחיוזוקה; וכדי להיווכח בכך די להיזכר בבן-גוריון ו'כור ההיתוך' שלו או בוויכוחים הבלתי-נלאים על אודות לימודי האזרחות בימינו. בכל מקצוע ישנה ועדה המוסמכת לקבוע מה ראוי ללמוד וכיצד, ומהו סל הידע הבסיסי שצריך כל ילד בישראל לרכוש – ומובן שכל שר חינוך בתורו מנסה למשוך את השמיכה לכיוון שבו הוא דוגל.

כתוצאה מהפערים האידאולוגיים והערכיים הקיימים בחברה הישראלית, הוויכוחים על אודות סדרי העדיפויות החינוכיים מתלהטים פעמים רבות, אך בבסיס כל אותם ויכוחים מונחת האמונה כי משרד החינוך אכן מסוגל ליצור מכנה משותף חינוכי. צידה האחר של אמונה זו הוא ההנחה כי

אברום תומר הוא חוקר בפורום קהלת בתחום מדיניות החינוך וממייסדי "הדור הבא – הורים למען בחירה בחינוך".

אם לא ידאג לכך משרד החינוך, עלולה להיווצר אנרכיה: כל זרם ותת-זרם יבחרו תכנים שונים ואף סותרים; חוסר הבקרה יביא ללימוד של תוכן ירוד ומוטעה; השסעים בחברה יתרחבו מעבר לרוחבם הנוכחי; והבורות והקיצוניות ישגשגו. אומנם כל מחנה פוליטי מגדיר באופן שונה מהו המכנה המשותף הראוי להילמד, ממה ראוי להישמר ואת מה יש לצנזר, וכל שר חינוך מנצל את כהונתו על מנת להטות את התוכניות השונות על פי תפיסת עולמו; אך כפירה בעצם המחויבות ליטול את המושכות ולהדהיר את הסוס לכיוון הנכון – אין.

ניתן היה להתווכח באופן תאורטי אם הריכוזיות של משרד החינוך משרתת את מטרת שימור האתוס המשותף, אלמלא היה ברור כי מוסדות חינוכיים א-פורמליים עושים זאת טוב יותר, ובראשם מוסד המכינות הקדם-צבאיות. תופעת המכינות התפתחה בין השאר על רקע התחושה שמשרד החינוך מתקשה לעמוד דווקא ביצירת אתוס כזה: בבניית זהות כחלק מהמסגרת החברתית והלאומית; בהיכרות בסיסית עם המסורת ועם הרעיונות הגדולים; ובעיצוב תפיסת עולם והירתמות למשימות חברתיות שונות. עולם המכינות הוא מגוון – הן מבחינה דמוגרפית הן מבחינת מטרותיו, התכנים החינוכיים הנלמדים בו והתפיסות החברתיות הנוכחות בו – אך ניתן להחיל על כולו מכנה משותף אחד: לאחר 12 שנות לימוד במערכת החינוך שבהן התלמיד עמד במרכז העשייה החינוכית, באה המכינה ומפנה את תודעתו אל מה שמעבר לו – אל הספרים הגדולים, אל המסורות, ואל הטעון תיקון בסביבתו. תהומות אידאולוגיות יכולות להפריד בין מכינות שונות, אך רובן ככולן, כך נראה, מטפחות נטיות פטריוטיות בקרב חניכיהן ויוצרות בקרב בוגריהן תחושת שליחות חזקה. בכך, הן קוראות תיגר – במודע ושלא במודע – על תפיסות פוסט-מודרניות שפשו גם במחשבת החינוך בארץ וחלחלו למערכת החינוך; תפיסות המבכרות את טיפווחו של האינדיבידואל הבלתי-תלוי בסביבתו, בתרבותו ובמסורתו.

תפיסות פרוגרסיביות שחלחלו אל מערכת החינוך בעשורים האחרונים הדגישו את הצורך לאפשר לתלמיד להתפתח באופן עצמאי ככל הניתן, עם הכוונה מינימלית והדגשת היצירתיות הטבעית כנובעת מתוך נפש התלמיד ללא מגע יד מחנך. הסקרנות הטבעית הועלתה על גס, וההתערבות החינוכית – לאור ערכים חיוביים ונכסי תרבות עליונים – הושמה ללעג ולקלס. לכן, אף שמשרד החינוך עודנו מגדיר בין מטרותיו את הנחלת המורשת לתלמידים, בפועל מלבד ערך הסובלנות וההזדהות עם האחר אין לו כל לגיטימציה להגדיר מטרות ערכיות נוספות מבלי להקים עליו מתנגדים.

מדוע המכינות מצליחות היכן שמשרד החינוך לרוב נכשל? דווקא משום שהן תוצר של יוזמה פרטית, מקומית וחופשית, המושתתת על תפיסת עולם מסוימת ושואפת לתיקון; תפיסה הלוקחת נוער טעון באנרגיות, מוציאה אותו מקונכייתו ופותחת את עיניו אל המעגלים הסובבים אותו. זהו תהליך שאינו יכול להתרחש בתוך מערכת ריכוזית שבה מדכאים יזמות חופשית ואין מאפשרים לפתח חזון ולהגשימו אלא במשורה; זהו תהליך שאינו יכול להתרחש במערכת שבה מטרת-העל היא הכנת הצעירים אל שוק התעסוקה העתידי ושערכי השוויון והאחדות בה גוברים על ערך החירות.

אתוס צומח מלמטה, מתוך חופש. אפשר לטפח אותו, לחזקו או להחלישו, ולהתחבר אליו או להתנתק ממנו, אך לעולם אי אפשר להנחילו באופן ריכוזי; זה לא עבד בשום מקום וגם לא יעבוד. יטענו כלפיי כי אני מעררב בין חינוך פורמלי וא-פורמלי וכי לכל ענף המאפיינים

והתפקידים המייחדים אותו. ובכן, אין כאן קריאה להפוך את בתי הספר למכינות וישנם כמובן הבדלים משמעותיים בגודל, בגילים, במטרות החינוכיות ובהרכב האנושי, הן של התלמידים הן של המלמדים, בין המכינות ובין בתי הספר. ועדיין קשה שלא לחוש החמצה אדירה לנוכח הקושי ארוך השנים של אנשי חינוך אידיאליסטים להקים מוסדות חינוך עצמאיים גם בגילי החינוך היסודי והעל-יסודי. בשדה החינוך הפורמלי ישנם כמובן כוחות חיוביים רבים, אנשי חזון ואנשי אשכולות שהקימו מוסדות ייחודיים העושים נפלאות, אולם מדובר בפרחים המצליחים להגיח מבעד חריצי שכבת הבטון המכסה את השדה. המערכת פועלת ברובה הגדול כפס ייצור המנסה לעמוד במכסות וביעדים הסטטיסטיים המוצבים לפתחה, אולם על אף מכבש הלחצים השוויוני אין היא מצליחה לצמצם פערים בהיבט האקדמי-תעסוקתי, והיא גם אינה מסוגלת – מעצם הגדרתה – לדאוג לשימור החוסן חברתי על ידי טיפוח אתוס משותף. ישנם כוחות כה רבים בשטח שהיו יכולים לסייע לשתי המטרות, אך לשם כך מן ההכרח להבין כי המדינה אינה יכולה לסייע למימושן באופן ריכוזי, ולשחרר.